

ФРЕНСКАТА ДИПЛОМАЦИЯ В БЪЛГАРИЯ И НЯКОИ АСПЕКТИ НА ВЪНШНАТА ПОЛИТИКА НА АЛЕКСАНДЪР СТАМБОЛИЙСКИ

Мария Василева

Установяването на самостоятелно земеделско управление на 21 май 1920 г. отговаря не само на следвоенната тенденция към олевяване на българското общество. То, както и предхождащите го правителствени комбинации, има не по-малко значими външнополитически измерения, резултат от необходимостта да бъде подписан мирният договор и да се изведе страната от международната изолация.

Решаваща роля в изработването на версайската договорна система има Франция, която след октомври 1917 г. изгубва в лицето на Русия могъщ съюзник срещу Германия и компенсира тази загуба със създаването на нови държави /Чехословакия и Югославия/ и разширяването на бивши свои съюзници в Източна Европа. България се оказва почти заобиколена от страни-участнички във Френската дипломатическа система, уголемени с помощта на Франция за сметка на победения съсед. Същевременно тук, поради редица исторически сложили се обстоятелства, е трайно настанено руското влияние, а в началото на 20-те години, когато е видима тенденцията към германо-съветско сближение, това буди опасения. Според оценките на френските представители у нас, съветските позиции в страната ни се подсилват от крайно "лявата", "проболшевишка" ориентация на земеделското правителство, която би предизвикала съветската подкрепа при евентуален български реванш срещу Югославия или Румъния. Това спомага за утвърждаване на представата, че земеделското правителство толерира Съветска Русия и комунистическото движение — представа в голяма степен адекватна на действителността, но и малко пресилена от германския комплекс на Франция.¹ Ето защо е основателно по-задълбоченото проучване именно на тези аспекти от външната политика на Ал. Стамболийски, видени през погледа на френската дипломация.

Така поставената междинна проблематика, е вече засягана в престижни трудове² — нещо, което създава у автора опасения, че може би се опитва да разбива отключени врати, но същевременно дава подтик да се потърсят повече мотиви за френската ревност към евентуално сближение между земеделската и съветската власт. По-пълно изясняване на тези мотиви би от-

говорило на въпроса дали просъветската политика на премиера Ал. Стамболийски /ако приемем, че тя е такава/ променя отношението на Франция към България като към победена държава и като тил на френските съветници.

Първите сведения за възможна руска подкрепа на българските интереси се появяват във връзка с подготовката на мирната конференция, на която се е очаквало Русия да бъде представена от М. Гирс — председател на Съвета на руските посланици в Париж. В комюнике на френското прес-бюро в Берн от декември 1918 година се посочва, че още не е изоставена старата руска програма, според която България трябвало да достигне и надхвърли долината на р. Вардар. От друга страна, според френските наблюдатели, въпросът за Бесарабия рано или късно би подпалил руско-румънската вражда и би накарал Русия да дирижира югославските амбиции към Адриатика и Банат, протежирайки България. Уверения в готовността на Русия да подкрепи българските териториални претенции са давали и представителите на съветската власт Ленин и Троцки при подписването на Брест-Литовския мир.³

Ал. Стамболийски става министър-председател в навечерието на подписването на Ньойския договор. Малко преди това управляващият френската политическа мисия у нас Шарл Анри коментира вероятността Т. Теодоров да откаже да сложи своя подпис под него поради отстъпването на Цариброд, от където Теодоров е излъчен за народен представител. При тези обстоятелства Анри счита за желателно България да бъде представена от Стамболийски, политикът, преценен като най-влиятелен в страната по това време. Критерият, с който френският дипломат преценява вероятността от сформирание на самостоятелно правителство на БЗНС, е отношението на последния към страните-победителки. Освен това се предполага, че Стамболийски ще съдейства за запазване на мира в страната и няма да поведе авантюристична външна политика. Земеделското управление би представлявало сигурна гаранция за статуквото, защото земеделците на власт биха се съобразявали с интересите на своите гласоподаватели - селяните, уморени от войната и устремени към ред и спокойствие. В телеграма от 19 април 1920 г. новият френски върховен комисар Жорж Франсоа Пико, коментирайки оставката на Маджаров, Данев и Буров с цел установяване на хомогенна земеделска власт, допълва: "Бихме могли само да се поздравим за това..."⁴

Скоро обстоятелствата поставят под съмнение тази увереност на Франция. В хода на гражданската война в Русия възниква въпросът за приемането на руските белоемигранти, който допълнително нюансира българо-френските отношения. В началото на април 1920 г., за да избегне внушението на Англия за прекратяване на гражданската война, ген. Деникин подава остав-

ка. На негово място за главнокомандващ е избран ген. Врангел, който се опира на Франция, признавайки руските дългове към нея. След кримската операция на Червената армия, в началото на ноември 1920 г. френското правителство се обръща към ген. Савов с молба България да приеме около 5 000—8 000 врангелисти на издръжката на Франция. Малко по-късно исканото число се увеличава на 10 000 срещу аргумента, че съседните балкански страни приемат повече бежанци. В края на годината започват преговори между френското и българското правителство за приемане на контингент от руската емиграция в страната. По този повод на аудиенция при царя Ж. Пико отбелязва своята изненада във връзка с честото разминаване между думи и дела на министър-председателя. Конкретният повод за разочарованието на Пико е “малкият брой бежанци”, които правителството смятало да приеме. Няколко дни по-късно френският дипломат осведомява Ке д’Орсе, че Москва е отправила към София протест за помощта, която се дава на Врангеловата армия. Протестът бил придружен с пожелание за възстановяване на дипломатическите отношения между двете страни.⁵ Смисълът, който се внушава от телеграмата на Пико, е подозрението, че Стамболийски действително желае по-тясно обвързване на България с болшевишката власт - подозрение, останало въпреки антиболшевишките изявления на премиера по време на посещението му във Франция. При това и самото ръководство на Комунистическия интернационал преценява, че поради слабата индустрия на Балканите и малобройния пролетариат, той трябва да се опира на селските и националистическите движения там. През януари 1920 г. под негово влияние на конференцията в София, Балканската социалистическа федерация се преименува в Балканска комунистическа федерация с първоначално седалище в София. Федерацията е доминирана от българските комунисти и провъзгласена от нея цел е пролетарската революция във всички балкански страни. През месец август нейното ръководство излиза с манифест, в който обвинява всички балкански страни, с изключение на България, в преследване на националните малцинства. Манифестът би могъл да се прецени като подкрепа на българските стремежи към ревизия на Ньойския договор.⁶

От началото на януари 1921 г. в Париж започват да пристигат сведения от “сигурни източници” за активността на комунистическата партия в България. В тях се посочва, че нейните членове попълват формуляри, чрез които се проучва вида на военната им подготовка и се готвят да се поставят в услуга на една болшевишка акция в Константинопол. Секретно донесение от 16 януари съобщава, че конвой от руски военнопленници е готов да тръгне от Варна за Одеса с екипаж от привърженици на болшевишката партия, между които и Г. Димитров. На кораба щели да се качат двама болшевишки коми-

сари, натоварени с мисията да предизвикат бунт в България с цената на големи парични суми. Бунтът щял да се съгласува с атака на съветските войски на Днестърския фронт и щял да бъде подкрепен от германски и унгарски комунисти от Червената армия. Те щели да искат незабавното задържане и изпращане в концентрационен лагер на представителите на Антатата, с цел да се изострят отношенията между нея и България и така да се предизвика сближаването на страната с Централните сили. Източниците на информация преценяват, че победена България представлява благоприятен терен за съветската активност, а “българските националисти” /комунисти/ са “мощен инструмент за пропаганда в целия балкано-дунавски район”. Репорти с подобни сведения продължават да се изпращат във френското външно министерство и през следващите месеци. В една поверителна телеграма от месец април например, Ж. Пико осведомява своето ведомство, че от румънска страна са правени сондажи пред Ал. Стамболийски за поведението, което би имала България при евентуална съветска агресия срещу Румъния. Очевидно и румънските, и френските опасения са продиктувани от опитите за мобилизиране в комунистическите среди.

Това раздвижване се съпътствува и от еволюция на земеделското правителство “наляво”. През юни 1921 г. по повод опожаряването на клуба на БКП /т.с./ Стамболийски заявява в парламента, че за съжаление не са опожарени буржоазните къщи. Пресата не получава разрешение да публикува изцяло тези думи, които предизвикали голямо безпокойство в румънския пълномощен министър. Самият Пико, както твърди, не споделя опасенията на колегата си, но за сметка на това гледа много по-сериозно на предстоящото изпращане на българската мисия в Москва, която прикривайки се зад проблема за връщането на българските военнопленници, била снабдена със секретни инструкции и си поставяла за цел “преговори от друг характер”.⁷

Отношенията на Ал. Стамболийски със Съветска Русия са противоречиви. Ако допуснем, че съществува действителен стремеж за сближение с нея, то той се определя не само от идейната близост на болшевиизма с българския аграризъм, за която политолозите биха могли да спорят. В още по-голяма степен тези отношения се стимулират от допирните точки в стратегическите интереси на двете страни, от тяхната географска близост и от славянската културна традиция. В следвоенните условия друг подтик за сближението със Съветска Русия е желанието на Стамболийски за по-активна търговска дейност през черноморските пристанища, които по това време почти бездействуват. Най-натезаващото обстоятелство, обаче, което кара Стамболийски да гледа на изток, е вярата му, че версайската система ще се разпадне и със съветска помощ ще се реши по-справедливо българския национален въпрос. Тази страна от външната политика на БЗНС се сблъсква с

политическите клаузи на Ньойския договор, които анулират Брест-Литовския и останалите дотогавашни договори със Съветска Русия. Официалните контакти с нея биха предизвикали изпълнение на цялостната програма на Ньойския диктат, особено по репарационния въпрос. Натискът на Франция и съседните балкански държави в тази посока принуждава правителството да ограничава контактите си с Москва. В средата на юни 1921 г. Стамболийски съобщава на Ж. Пико, че за да разпръсне всички съмнения за сближаване със Съветите, е отзовал мисията по репатриране на задържаните в Русия българи. На 20 юли 1921 г. премиерът изпраща ноти до дипломатическите представителства на Англия, САЩ, Франция и Италия, в които отхвърля обвиненията, че е изпращал мисия в Москва и обяснява, че в България са идвали двама представители на съветските кооперации за доставка на храни, които са били наблюдавани от полицията⁸.

Междувременно, в едно от многобройните сведения за дейността на болшевиките в България се съобщава, че в началото на август 1921 г. в България са пристигнали около 35 руски агенти, които заедно с българските комунисти рекрутирали войници за сформирание на червена армия. Според източника, "във всеки влак може да се срещнат петнайсетина агитатори, които подканят към бунт и към война срещу сърбите, гърците и румънците", а Стамболийски не предприемал нищо против тях. През април 1922 г. Петряев споделя с Ж. Пико, че сред работниците в мини Перник се извършва истински доброволчески военен набор, към който се правели усилия да бъдат привлечени и бивши войници от Врангеловата армия. В България щели да пристигнат трима болшевишки офицери, за да поемат ръководството на движението, мотивирайки се с внушителна сума парични знаци. В заключение Ж. Пико добавя, че комунистическата партия в България е националистическа и към нея са се присъединили много офицери, за да постигнат ревизия на Ньойския договор.

По настояване на Франция, през август и септември 1921 г. в България пристигат първите контингенти от врангелистките войски, които се разоръжават от правителството по силата на военните клаузи на Ньойския договор. През месец май 1922 г. нашумява аферата с т. наречения "врангелистки заговор", който според правителствената пропаганда имал за цел да сваля от власт земеделците. В телеграма от 22 май 1922 г. Пико пише за експулсирането на руските генерали, което според него е "добър случай да се дадат очевидни задоволявания на съветите". Нещо повече - по същото време се провежда европейската икономическа конференция в Генуа и на нея Стамболийски осъществява със съветската делегация контакти, които подклаждат слухове за тайно съглашение между двете страни.⁹

През лятото и есента на 1922 г. обстановката в страната става особено напрегната. В началото на юни се провежда IV-я конгрес на БКП /т.с./ под лозунга за единен работническо-селски фронт. На 6 юли се образува Конституционният блок, обединяващ “старите” партии, привърженици на парламентарната демокрация. Търновските събития от 17 септември аргументират окончателно настроенията за държавен преврат. На фона на тази атмосфера френската дипломация обсипва своето правителство с информация. През юни 1922 г. Ж. Пико съобщава, че властите са осигурили на делегатите на конгреса на БКП /т.с./ 75% намаление на билетите за влака. Тези жестове на добронамереност той правел, защото разчитал в случай на нужда да се опре на комунистическата партия. В комунике от 27 септември, предназначено за Париж, се посочва, че “болшевизацията на България е удвоила своята интензивност” и Стамболийски “повече от всякога се води по политическата игра на съветите”.

В други данни от френската легация, адресирани до Поанкаре, се цитира рапортът до Москва от болшевишката делегация в Берлин, който характеризира България като “Елдorado” за дейността на Коминтерна. Според френския наблюдател тези оценки не са преувеличени и София наистина е “център на пропагандата на Балканите”. В кредитна банка били депозирани 40 милиона лева, предназначени да финансират неговите агенти в България и в съседните страни”. Без да са установени официални връзки с Русия, съветски емисари свободно упражнявали своята дейност в страната, атакували антиболшевишките организации, използвайки всякакви средства - “намиране на оръжие в руската легация, фабрикуване на компрометиращи документи за Врангел” и т. н. Въпреки че, по преценка на френската дипломация Стамболийски не изпитвал симпатии към тях, той ги толерирал по няколко причини: същността на политическата му програма, която “се основавала на класовата ненавист” и на “народните страсти”, активността на Конституционния блок, който налага на Стамболийски да се опре на болшевиките и в крайна сметка - да заплати техните услуги”. Ръководният орган на селската партия се окачествява като “истински съвет на депутатите”, корупцията е проникнала в най-висшите ешалони на властта, като “подкупите на болшевиките са стигнали чак до шефа на жандармерията”. Авторът на изложението прави печалната равносметка, че “извън страната няма авторитет, който да контролира болшевиките”, тъй като “царят не се радва на никакъв престиж” и това усилва възможността “страната да стане плячка на Съветите”.

През есента на 1922 г. международната обстановка се променя. След победата на кемалистите над Гърция, Турция от победена в Първата световна война се превръща във фактор. Нейното самочувствие се гарантира и от

руско-турския договор от март 1921 г. Българското правителство неколкостранно отказва да се присъедини на турска страна по време на гръцко-турския конфликт. Това дава основания на Ж. Пико да не се безпокои за отзвук на кемалистката победа у нас. С телеграма от 14 ноември 1922 г. той съобщава на Ке д'Орсе, че след един официален прием началникът на Генералния щаб се е оттеглил на разговор с двама руски и двама турски офицери. Руските офицери обещаваха помощ от Москва за възстановяване границите на България, а турските ги подкрепяли със своя пример. Ж. Пико заключава, че "при този пацифистки кабинет опасността от такава пропаганда не е сериозна, но когато дойде на власт опозицията, може да се промени".

Френската дипломатия отделя много по-голямо внимание на вероятността от заплаха над Румъния като резултат от дейността на Коминтерна в България. Сведенията от последните месеци на 1922 г. продължават твърденията за компромиси на Стамболийски с БКП, за да получи подкрепа от нея в борбата си срещу Блока. В Женева той е разговарял с Кр. Раковски и срещу обещаното от него съдействие е приел условията за експулсиране и преследване на врангелистите и за подкрепа на комунистите. Според "добре информирани източници", последните били подготвени за момента, в който съветските войски ще влязат в Бесарабия, за да ги подпомогнат чрез инвазия в Румъния.

През месец ноември 1922 г. активността на руските болшевици в България достига такива размери, че принуждава Ж. Пико да стане инициатор на демарш пред правителството, което счита отговорно за създаденото положение. С писмо № 174 от 1 декември 1922 г. той обрисова следната обстановка. Съветски агенти, снабдени с карти на български полицаи, арестували някои свои сънародници и ги отвели в хотел "България". Там в специална стая се провел разпит под ръководството на Чайкин, делегат от Москва. След това потърпевшите били предадени на българската полиция, която била в течение. При това Чайкин и друг път е работил в бюрото на самия полицейски префект Тодоров, който просто му е отстъпвал фотъйола си. Помощник-префектът се изявявал като още по-усърден от началника си.

В резултат от предприетите стъпки от Ж. Пико, правителството е принудено да взема мерки. Полицията получава заповед да иззме раздадените на съветските агенти карти и да извърши обиск в хотел "България", след което Корешков /ръководителят на съветската мисия в София/ демонстративно го напуска, за да се премести в хотел "Континентал", декларирайки, че ще напусне "тази негостоприемна страна". Правителството, разтревожено от това, му поднася извиненията си с обяснението, че било принудено да вземе тези мерки под натиска на "една легация".

Преценявайки, че това утихване на "болшевишката активност" ще продължи кратко, Ж. Пико споделя със своето министерство опасенията си, че не само различните ведомства, полицията и службите за сигурност работят под комунистическо влияние, но от него е зареден и Генералният щаб. Според него при евентуална агресия на Москва срещу Румъния или Полша, взривоопасната обстановка в България би могла да поднесе неприятни изненади на Франция.

Тези събития се развиват на фона на Лозанската конференция. България е поканена на нея, за да участва при обсъждането на проблемите за границите в Тракия и режима на Проливите. На конференцията Стамболийски се стреми да развива широка дипломатическа дейност, среща се с Кързон, Поанкаре, Венизелос, но въпреки активността си, не успява да извлече политически дивиденди. Той, Стамболийски, поддържа добри отношения със Съветския съюз и в същото време непрекъснато и неубедително опровергава това. През октомври 1922 г. в България е допусната Мисията на Съветския Червен кръст. От Лозана Стамболийски изпраща инструкции да се прекрати дейността на Петряев и да се осигурят оптимални условия за работа на комисията.

Непосредствен повод за бързото развитие на тези събития е конфликтът, който назрява между ръководителя на съветската мисия Корешков от една страна и междусъюзническата контролна комисия и чуждестранния дипломатически корпус, от друга. Предметът на спора е репатрирането на събралите се във Варна 1 000 възвръщенци. Представителят на Фр. Пансен в България Колинс, обезпокоен от възможността около 2 000 врангелистки офицери да получат лична амнистия /т. е. измежду тях да се набират кадри за съветската армия/, отказва да осигури необходимите средства и транспорт за репатрирането. Корешков се обръща към правителството на БЗНС да отпусне част от сумите, предназначени за издръжка на врангелистките контингенти, но Петряев също предявява претенции към тях. Удоволетворявайки молбата на Корешков, Стамболийски всъщност принуждава Петряев да напусне страната.

Френската дипломатия не закъснява да реагира. На 11.XII. нейната делегация на конференцията в Лозана изпраща чрез секретаря на българската делегация Ив. Алтънов нота, в която Стамболийски се приканва час по-скоро да представи въпросните фондове на комитета, който до момента е осигурявал тяхното използване. Два дни след това, от името на Ке д'Орсе и френския министър-председател се изпраща нова, издържана в много потвърд тон нота, предназначена по официален път да предупреди българското правителство за становището на Франция по тези въпроси. В нея се обръща внимание на системното отдалечаване на офицери от армията на Вран-

гел и на болшевишката пропаганда сред войнишките маси, които оставени без авторитетни ръководители, се оказват податливи към нея. Нотата отбелязва, че насаждайки комунистически идеи сред тях, "Съветите си запазват на разположение една сила, готова да подкрепи в подходящ момент революцията в България". Макар и да не съществува материално доказателство за това, според френското външно министерство всичко се развива, като че ли съществува съглашение между Москва и София - подозрение, което се подсилва от аргумента, че българското правителство е поканило руската легация да напусне страната. За Париж е очевидно, "Стамболийски е подготвил пътя за влизането на една червена армия, която опряна на остатъците от армията на Врангел и върху едно комунистическо малцинство, на което никой не пречи да действа, ще намери благоприятно поле за революция и СВАЛЯНЕ НА РЕДА, УСТАНОВЕН ОТ НЬОЙСКИЯ ДОГОВОР". В нотата се посочва, че това състояние на нещата пречи на френската икономическа активност в България, която се спъва още и от неизплатените щети от войната. Накрая в ултимативен тон се заключава, че "френското правителство вече не си прави илюзии за тенденциите на правителството на БЗНС, което поставя в заплаха мира на Балканите, и ако България бъде заплашена от своите съседи, тя не трябва да разчита на подкрепа от страна на Франция".¹⁰

Активната намеса на Франция в края на 1922 г. и началото на 1923 г. тласка Ал. Стамболийски към завой във външната му политика. За да бъдат удовлетворени исканията, на българската делегация в Лозана се налага да доказва, че не толерира комунизма. След завръщането си в страната той уволнява началника на столичната полиция Тодоров и неговия помощник Ст. Трифонов. След бомбения атентат в Народния театър от правителството и от редовете на БЗНС са отстранени представителите на десницата - М. Турлаков, К. Томов, Хр. Манолов. От кабинета е изваден и Р. Даскалов, назначен за пълномощен министър в Прага. Това предизвиква одобрението на Ж. Пико, според когото Стамболийски е проявил необходимата твърдост. Направените отстъпки позволяват на правителството да постигне споразумение по репарационния въпрос.

Промяната в политиката на Стамболийски спрямо левите сили и съветската активност в страната не се дължи само на стремежа да се постигне отсрочка в изплащането на репарациите. В още по-малка степен тя се дължи на нарасналото самочувствие на премиера, който според утвърдената в литературата постановка, веднъж ликвидирал опасността отлясно, решава да се справи с опасността отляво. Стамболийски демонстрира по това време известен антиболшевизъм поради засиления натиск на Франция, която гледа на България като на румънски и югославски тил. Не случайно по-

голямата част от сведенията на френската дипломация за “болшевишката пропаганда” в страната съдържат опасения, че у нас се рекрутира червена армия, готова да вдигне революция в момента, в който съветските войски навлязат в Бесарабия. Точно през този период се сключва и Нишката спогодба между България и френския съюзник Югославия /март 1923 г./. Този акт вероятно активно се подкрепя от Франция, която се нуждае от сигурност за своите съюзници Румъния и Югославия във връзка със своя поход към Рур. България от своя страна откликва на този натиск, защото разчита на френската подкрепа при решаването на тракийския въпрос. Това се доказва и от английски източници: още през 1921 г. Никълсън, доверено лице на лорд Кързон, споделя с Дим. Станчов, че “в София Пико играе не добра роля, като настройва правителството прекалено оптимистично и му дава неосъществими надежди...”

Дали по време на земеделското управление България наистина тръгва към неофициално сближение със Съветския съюз; дали Ал. Стамболийски действително е толерирал комунистическото движение и от симпатии и идейна близост ли го е правил - това е друга тема, която изисква доказателствен материал от друг характер. Поради това е трудно доказуемо дали френските оценки отговарят на истината. Те биха могли да бъдат атакувани като пресилени, тенденциозно изопачени или неверни и един подобен спор би бил нескончаем. Донесенията на френските представители в България категорично показват тревогата на Франция от евентуално подобряване на българо-съветските отношения. Тази тревога има и идеологически подтекст, свързан с отрицанието на политическите промени в Русия. В много по-голяма степен обаче тя се дължи на виждането, че привържениците на болшеvizма в България са не само проводници на руското влияние. Тяхната партия се оценява като националистическа организация, която би могла да дойде на власт и със съветска помощ би застрашила статуквото, установено с Ньойския договор.

Б Е Л Е Ж К И

¹ Целта на работата не е да отговори на въпроса за отношенията между земеделското правителство и привържениците на леви идеи у нас и в Русия. Тази тема е засягана неведнъж в литературата, и то често в полза на твърдението за голямата близост между БЗНС и БКП /т.с./. За по-подробна библиографска справка върху цялостното управление на БЗНС, вж.: **Петрова, Д.** Самостоятелното управление на БЗНС 1920—1923 г. С., 1988.

² **Димитров, И.** Френската дипломация и управлението на БЗНС — В: Ал. Стамболийски. Живот, дело, завети. С., 1980; **Панайотов, П.** Българо-съветски отношения и връзки. 1917—1923. С., 1987; **Петрова, Д.** Цит. съч.

³ МАЕ, Archives diplomatiques. Direction des Affaires politiques et commerciales, A. Paix 1914—1920. Paix dans les Balkans, Vol.303, S.A, C.1163, D.13, p.4; Ministère de la Defense. Service Historique de l'Armee de Terre — Vincennes. 6 № 129.

⁴ МАЕ. Pariers d'agents, Europe 1918—1929, Bulgarie, Vol.3, p.2.

⁵ Спасов, Л. Съюзът за завръщане в родината /1922—1923/. — Ипр., 1987, кн. 11, с. 88; Ministère de la Defense...

⁶ ЦДИА, ф. 370, оп. 2, а.е. 3489, л. 2; Zapantis, A. Greek—Soviet relation 1917—1941. New York, 1982, p. 26—29.

⁷ АИИ БАН, Арх. кол. XII, оп. 31, а.е. 489, л. 1121; а.е. 492, л. 1135; а.е. 490, л. 30; Ministère de la Defense...; Zapantis, A., Op. cit., p. 27.

⁸ Панайотов, П. Цит. съч., с. 157, 158, 160; Todorovic, D. Jugoslavija i Balkanske drzave 1918—1923. Beograd, 1979, p. 118; Ministère de la Defense..., 24 юни 1921.

⁹ Спасов, Л. Правителството на БЗНС, българо-съветските отношения и руските белоемигранти. — Ипр., 1979, кн. 2, с. 65; Панайотов, П. Цит. съч., с. 255—257; АИИ БАН, Арх. кол. XII, оп. 31, а.е. 498, л. 1152, 1153; Ministère de la Defense..., Todorovic, Op. cit., p. 162.

¹⁰ АИИ БАН, Арх. кол. XII, оп. 31, а.е. 502, л. 1161—1163; а.е. 504, л. 1167, а.е. 505, л. 1160—1172; а.е. 506, л. 1175; а.е. 508, л. 1181; а.е. 509, л. 1183—1186, а.е. 511, л. 1189—1193; Панайотов, П. Цит. съч., с. 261—264.